

OSMANLI İMPARATORLUĞU ASKERİ YAPISI İÇERİSİNDE TANZİMATIN YERİ

SUAT İLHAN

Tanzimat ile ilgili yayınlarda, Osmanlı İmparatorluğu askerî yapısı içerisinde Tanzimatın yeri ve bu yapıya Tanzimatın katkısı konusuna, Osmanlı İmparatorluk ordusunun gelişme ve yenilenmesi üzerinde Tanzimatın etkisi ve katkısına çok az değinilmektedir. Askerî konulara değinmeden, bu konulardaki gelişme ve değişiklikleri dikkate almadan Osmanlı İmparatorluğu tarihinin siyasî, sosyal, ekonomik yönlerini açıklamak zor olsa gerek. Gerçekte bu yargıyı Osmanlı İmparatorluğu tarihi ile sınırlı tutmayıp diğer alanların ve ulusların tarihlerine genellemek sanırım doğru olur.

Bu incelemede, Osmanlı İmparatorluk ordusunda Tanzimattan hemen önceki askerî gelişmeler ve bu gelişmelerin Tanzimat hareketine katkısı ile Tanzimatın Osmanlı İmparatorluk ordusundaki gelişmelere etkileri değerlendirilmektedir.

Osmanlı İmparatorluğu'nda, Tanzimattan önce ve sonra çok önemli askerî gelişmeler olmuştur. Bu dönemdeki değişiklikler, Gülhane Hattı Hümayununda askerî konulara değinen birkaç maddeden ibaret değildir. Tanzimat Fermanının getirdiği yenilikler ile Tanzimat öncesi ve sonrasının büyük askerî değişiklikleri bir bütün oluşturur. Ayrıca, askerî konulardaki bu yenilenmelerin etkisi, zorunlu olarak askerî alanda kalmamış ekonomik, sosyal ve politik alanlara yansımış, bu alanlarda da büyük yapı değişikliklerine sebep olmuştur. Çünkü, Osmanlı İmparatorluğu'nda askeri yapılanma toprak mülkiyeti ve diğer idarî kurumlarla birarada, birbirine bağımlı olarak gerçekleştirilmişti.

Konu, Osmanlı İmparatorluk ordusunun tarihi gelişimi veya Türk Ordu tarihi içinde Tanzimatın yerinin belirlenmesi şeklinde geniş olarak ele alınınca, Tanzimat, öncesi ve sonrası ile daha fazla önem kazanmaktadır.

Osmanlı İmparatorluğu Ordusu

Ordunun Türkçemizdeki kelime anlamı hakanın karargâhı demektir. Divanı Lugatı Türk'te "Hakanın oturduğu şehir", Dede Korkutta da hanın

ve beyin karargâhı karşılığı olarak kullanılır. XV'nci yüzyıldan itibaren bugünkü anlamında kullanılmaya başlanmıştır.

Osmanlı İmparatorluğu ordusunun dört dönemde incelenmesi genel olarak benimsenmiştir: Uç beyliği dönemi, İmparatorluk ordusu dönemi, İmparatorluk ordusunun bozulma dönemi, modernleşme dönemi. Tanzimat, imparatorluk ordusunun bozulma döneminin sonuna ve modernleşme döneminin başına rastlandığı için ayrıca önem taşır. Modernleşme döneminin en önemli hareketlerinden birisi ordunun okullaşmasıdır. XIX. uncu yüzyıl sonlarında artık askerlik mesleğine yönelik sistemli bir eğitim (As. Rüşdiye, As. İdadi, mühendishaneler, Harbiye, Harp Akademisi) verilebiliyordu. Bu sistem içerisinde yetişenler I inci Dünya Harbinden itibaren etkin ve üst düzeylerde görev almaya başladılar.

Uç beyliği ordusu, gönüllülerden, akıncılardan oluşuyordu.

İlk ordu yaya ve müsellemler (süvari) olarak, Bursa alındıktan sonra Orhan bey zamanında kurulmaya başlandı. Yeniçerilerin kuruluşuna ise Edirne'nin fethinden (1361) sonra 1365 yılında 1'nci Murat tarafından savaş esirlerinden oluşturulan bir bölük ile başlanmıştır. Bölük padişahın emrinde bulunuyordu. Yeniçeriler gerçekte bir hassa birliği (muhafız birliği) olarak düşünülmüş ve genel olarak kuruluş amacına uygun kullanılmıştır.

İmparatorluk ordusu dönemi İstanbul'un fethi ile başlar.

Osmanlı İmparatorluk ordusu:

1. Kara ordusu (kuruluş ve gelişmesi)

a. Yayalar, Müsellemler

b. Kapıkulu Ocakları (piyade ve süvariler)

Eyalet askerleri

Tımarlı Sipahiler

Yerli Kulu Askerleri

c. Nizamı cedid

d. Sekbanı cedid

Tanzimat sonrası

e. Asakiri Mansure-i Muhammediye (Tanzimattan önce kurulmuş Tanzimattan sonra geliştirilmiştir.)

f. Redif

g. Askerî okulların açılması, modernleşme.

2. Donanma

Bu ordu, Kanuni Sultan Süleyman döneminde Kuzey Afrika'dan Orta Afrika'ya doğru sarkıyor, Hadım Süleyman Paşa kuvvetleri Hindistan'a gönderiliyor, Endenozya'ya top sevk ediliyor, İran hududunda, Rusya içlerinde, Viyana ve çevresinde, Hint Okyanusunda ve Akdenizde aynı zamanda muharebeler veriyordu.

İmparatorluk dört bir yanında muharebe edilen, dört bir yanda düşmanla çevrili bir iç devlet durumuna düşmüştü. Bütün Türk devletlerinin kaçınmadıkları kötü jeopolitik yazgı ile karşı karşıya kalmıştı¹.

Osmanlı İmparatorluğu'nun kuruluşunda, toprak mülkiyet düzeni, kısaca idarî, ekonomik ve sosyal düzen ile askerî teşkilatlanma (ordu ihtiyacı için kaynak yaratma sorunu) birlikte çözüme kavuşturulmuştur. Yeni alınan yerler devlet arazisi olarak benimsenmiş ve bu topraklar üzerinde yaşayanlarla bu toprakları işletmek için tahsis edilen tımarlar özel hak ve durumları olan kiracılar gibi kabul edilmiştir. XIX'uncu yüzyıl ve Tanzimat bu çok büyük olgunun sona erdiği, toprak ve mülkiyet ile askerî hizmetin bağının kalmadığı bir dönemdir. Tanzimat öncesi ve sonrasının askeri gelişmeleri, diğer alanlarda da değişikliklere sebep olduğu için büyük önem taşır.

Yeniçerilerin daha önce (1826) kaldırılmış olması Tanzimat için uygun bir ortam hazırlamıştır. Yeniçerilik kaldırılmamış olsaydı, Tanzimatı, Gülhane Hatt-ı Hümayununun yazılmasını ve okunmasını düşünmek dahi zor olurdu.

Tımar sistemi bilindiği gibi Osmanlı İmparatorluğu'nda uygulamaya konulan yepyeni bir askerî kuruluş değildir. Diğer ülkelerde bu arada Bizanslılarda, Araplarda ve Selçuklularda da benzer uygulamalar görülür. Selçuklularda "Ikta" ismini alan sistem, Moğol istilasından sonra bozulmuş Ikta arazileri özel mülk haline getirilmişti. Selçuklularda da kurumların (müesseselerin) çöküşü devletin çöküşünün sebebi, aynı zamanda işareti olmuştur.

Yeniçeriler

Gerçekte, Osmanlı İmparatorluğu Ordusunun diğer dünya ordularından asıl önemli farkı, ilk daimi ordunun (Yeniçeriliğin) Osmanlılar tarafın-

¹ Bu olay Jeopolitik Duyarlılık adlı eserde açıklanmıştır.

dan kurulmuş olmasıdır. Yeniçeriler profesyonel meslek ordusudur. Dünya ordu tarihinde çok önemli bir yer işgal eder. Ayrıca tarihin en büyük teşkilâtçılık abidelerinden birisidir. Türk kültürünün, Türk askerlik yetenek ve birikiminin bir ürünüdür.

Gerçekte, sosyal, ekonomik ve idari yapıdan askerliğin ayrılmasına, kapı kulları ile XIV'üncü yüzyılda başlanmıştır. Yeniçeri daimi bir ordudur. Toplumun ve devletin sosyal, ekonomik ve idari yapısı dışında, yalnız kendi amacına, yalnız güvenlik ve askerlik amacına yönelik bir kuruluştur.

Kapıkullarında teşkilâtçılık bakımından büyük değerler vardır. Dünyanın ilk daimi meslek ordusu olmasından ayrı olarak, içerisinde bulunan şartlara tam bir uyum gösterir ve günün ihtiyaçlarına tam cevap verir. Asker alma, kademeli olarak uygulanan örgün ve yaygın eğitim, teşkilatlanma, tec-hiz etme ve taktik, stratejik kullanmanın herbirisinde hayranlıkla karşılanacak özellikler görülür.

Asker alma şekli (ücretli askerlik, yükümlülük, gönüllü askerlik, Tımar verilmesi ... vb), askerliği şekillendiren, birisinden diğerine geçme halinde büyük değişikliklere sebep olan bir unsurdur.

Yeniçeriliğin ilk döneminde, harpte ele geçirilen ganimet ve esirlerin devlete ait beşte bir hakkından kaynaklanan pençik sistemi uygulanmıştır. Timur ile yapılan Ankara Muharebesindeki yenilgi sonucu, mevcut yeniçeri birliklerinin dağılması, ayrıca yeni esir alınamaması sebebiyle kaynak tıkanmış pençik sisteminin uygulanma olanağı kalmamıştı. Şartları iyi değerlendiren üretken düşünce, devşirme sisteminin ağırlıkla kullanılmasını gerçekleştirerek devletin devamlılığının önemli bir unsuru olan ordunun devamlılığını sağlamıştır. Böyle bir gelişme, şartlara çok uygun böyle bir yenilenme, ancak yeterli askerî kültür birikimi olan bir çevrede gerçekleşebilir.

Pençik yöntemi de devşirme yöntemi de ayrıntıya inilerek incelendiği zaman görülür ki ihtiyaç tespiti, askere alınacakların seçimi, sürücü ağalar nezaretinde merkeze sevki, her safhadaki kayıt sistemi ve asker almadaki diğer bütün işlemler bir büyüklüğün mantıkî ve aklî intizamı içerisinde cereyan etmiştir.

“Türke verme” denilen Türk ailelerinin yanında veya tesislerde (fırın, de-ğirme, çiftlik... vb) Türk kültürüne uyumlarının sağlanması, daha sonra kapıya çıkmaları ve yeniçeri olmaları gibi her şey bir yüce disiplin içerisinde gerçekleşir.

Yeniçeriliğin ilk dönemlerinde, sistemin üstünlüğünü belgeleyen birçok gelenekleşmiş uygulama vardır: Acemi ocaklarından kapıya çıkanlar verildikleri ortanın başı olan yaya başının önüne sıra ile gelir ve yan durarak boyun kırarlardı. Ortanın başı, yeniçeri adayının ensesine sert bir tokat vurur, bu tokatla iradesine, emri altına girdiğini anlatmış olur ve acemi o dakikadan itibaren yeniçeri sayılırdı. Daha sonra ortaya katılanlar arasında koşu yapılıyordu. Koşu sonucuna göre kıdem veriliyor, en arkadan gelen kirli yerlerin temizleyicisi, sonraki koğuşu vb. oluyordu. Her gün ertesi günün erzakını almaya gelen ortaların görevlileri arasında kilere kadar yapılan koşuyu kazanan ortaya bir koyun fazladan veriliyordu.

Yeniçeri ocaklarında piyadelerden ayrı olarak topları kullanan Topçu Ocağı; ağır topların taşınmasını sağlayan Top Arabacıları Ocağı; özellikle kale kuşatmalarında çok önemli ve etkili olan, lağamları kazan ve gerektiğinde lağam içi muharebeleri yapan Lağımçı Ocağı; bir tür bomba olan humbaraları imal eden ve kullanan Humbaracılar Ocağı; bugünkü ordudonatım ve ulaştırma hizmetini gören, zırh, ok, yay, kılıç, kalkan, tüfek, barut yapan, aynı zamanda bunların koruma ve taşıma işlerini gören Cebeci Ocağı; Saka bölükleri gibi bazı ihtiyaç bölükleri; ayrıca önemli bir birlik olarak yeniçeriler arasında seçilen süvariler bulunuyordu.

Donanma

İmparatorluğun kurulması, gelişmesi ve gerilemesinde etkili olan bir diğer kuvvet Donanmadır.

Anadolu çevresinde Türk denizciliği hayret uyandıracak bir gelişme gösterir. En fazla göl deneyiminden gelen birikimler kısa sürede Akdeniz gibi zamanın ölçüleri ile bir açık denizde varlık göstermiş ve egemen olmuştur.

Osmanlı İmparatorluğu Marmara, Kara Deniz, Ege Denizi, Ak Deniz ve Hind Okyanusu'nda gelişme ve güvenlik ihtiyacı ile karşı karşıya kalmıştı. İmparatorluk hudutlarının denizlere dayanmasının sağladığı güvenlik aynı zamanda deniz gücü ihtiyacı doğurmuş, deniz ötesi etkinlik gereği ve düşünceleri bu gücün önemini artırmıştır. Osmanlı donanması, İmparatorluğun genel gelişme, duraklama ve gerileme sürecini bazan bu olgulardan etkilenerek bazan bunlara sebep olarak yaşamıştır. Gerileme ve duraklamaya sebep olduğu zamanlar olduğu gibi bunlardan etkilenerek donanmanın gerileme ve duraklamaya düştüğü zamanlar da olmuştur.

Eyalet askerleri

İmparatorluk kara ordusunun en büyük bölümünü, Tımarlı Sipahiler ve Yerli Kulu askerlerinden kurulan Eyalet askerleri oluştuyordu.

Tımar verilenler yıllık gelirlerine göre tımar, zeamet ve has bölümlerine ayrılıyorlar ve sefere çıkmadan önce yıllık gelirlerine göre asker veriyorlardı. Böylece, toprakların yönetimi, idari sistem ve askerî ihtiyaç birlikte çözüme kavuşturulmuş oluyordu.

Tımar sistemi aynı zamanda, merkezî otoritenin güçlenmesini sağlamış, feodalleşmeyi önlemiş ve sınıf farklılığını azaltmıştır. Tımar sistemi, sosyal, özellikle yönetime yönelik politik ve ekonomik hayat ile askerlik alanında birçok sorunun çözüm noktası, odak noktası durumundadır. Eyaletler tımar sistemine dayanıyor, eyaletler sancaklara, sancaklar subaşılıklara ayrılmış bulunuyordu. Tımar sistemi ile, devlet toprağın kontrolünü elinde tutuyor, böylece güçlü bir merkezileşme gerçekleştirilmiş oluyordu.

Seferde suvariler subaşılıklarda bulunan çeribaşlarının komutasında, daha sonra sancak beyi ve beylerbeyi komutalarında toplanarak Osmanlı ordusuna katılırlardı. Bu düzen içerisinde, savaş hazırlığını hızlandırmak ve devamlı bir güvenlik sağlamak mümkün oluyordu.

Kurulan yönetim türü, vergilerin alınması ve bunların gerekli miktarının mahalinde kullanılması gibi işlev de görüyordu. Tımar, özellikle de has maaş karşılığı olarak da verilmekteydi. Sipahiler her 3000 akçe gelir, subaşılar her 4000 akçe gelir, sancak beyleri her 5000 akçe gelir için bir muharip vermek zorundaydılar.

Ömer Lütfü Berkan, 1527: 1528 yıllarına ait arazi tahrir defterlerinde yaptığı incelemede, ülke vergi gelirinin % 37 sinin, Mısır Eyaleti hariç tutulursa % 49.8 nin tımar sahipleri tarafından ödendiğini, aynı tarihte 37521 çeşitli büyüklükte tımar bulunduğunu tespit etmiştir. Bu tarihte 70, 80 bin Atlı Tımar, 27 bin civarında Kapı Kulu bulunmaktadır. 1654 yılında yayımlanan Ali Çavuş risalesinde ise 56089 tımar bulunduğu, Tımarlı asker toplamının ise 200 bini bulduğu belirtilmektedir.

Sistem, özellikle 1600'lerden sonra bozulma göstermeye başlamıştır. Tanzimata doğru imparatorluğun genel kuruluş yapısı içerisindeki yerini kaybetmeye başlamış, Tanzimat ile birlikte hukuk açısından da sona ermiştir. Bu gelişme çok büyük bir yapı değişikliğidir. Askerliğin diğer konulardan ayrılarak tamamen kendi amacına yönelmesi sonucu, serbest kalan sosyal, ekonomik ve idari yapıya Tanzimatın yeni ve uygun çözümler getirip getirmediği tartışılmalıdır.

Eyalet askerlerinin önemli diğer bölümü yerli kulu askerleridir. Yerli kulu bir yurt içi teşkilâttır. Geri hizmetleri görüyorlar ve kale korumalarında

görev alıyorlardı. Yol açmak, köprü yapmak, kale tamir etmek, erzak nakletmek gibi hizmetlerde çalışıyorlar, kale kuvvetleri ise sınırlarda ve stratejik kesimlerde koruma görevleri yapıyorlardı.

Zamanla, Tımarlı Sipahilerin ateşli silâhlar karşısında düştüğü zor durum kapı kulu'nun sayılarının artmasına sebep olmuştur. XVI'nci yüzyıl sonlarında Kapı Kulu yıllık maaşı 172 milyon akçe iken 1610'da bu miktar 380 milyon akçeye çıkmıştır. İmparatorluk ordusunun bozulması XVII'nci yüzyılda başlar. Tımar sistemi zayıflıyor, etkisi azalıyor, yeniçeri (kapı kulu) sistemi şişkinleşerek kontrolden çıkıyor, amacından sapıyor (yeniçerilik önce pençik sistemine sonra devşirmeye dayanan bir hassa birliği olarak kurulduğuna değinilmişti) ve pahalılaşıyordu. Şartlardaki değişikliklere uygun olarak Yeniçerilikte asker alma, ücret, askerlik süresi, teşkilât gibi konu ile ilgili bütün alanlarda yenilenme gerekiyordu. Şartlara ve diğer gelişmelere uygun olarak böyle bir yenilenme gerçekleştirilememişti.

1836 yılında Yeniçerilerin kaldırılması, 1839 yılında Tımarlı Sipahilerin hukuken sona erdirilmesi, dönemin çok önemli iki olaydır. Şüphesiz bu sonuçlara ulaşmadan gerek düşünce alanında gerekse uygulamada birçok gelişmeler olmuştu. Askerî sistemin değişmesine paralel olarak miri toprak sisteminden özel mülkiyete geçildi. Bu amaçla 1845:1847 yılında iradeler ve 1852 yılında arazi kanunnamesi yayınlandı.

Düşünce ve uygulama

Bütün bu lağv etmeler ve yeniden kurmalar bir düşünce ve uygulama ilişkisine bağlı olarak gelişme göstermiştir.

Tanzimata evvelinden, sonrasında bağımsız bir hareket olarak bakmamak gerekir. Bu düşünce askerî konular için de geçerlidir. Asakiri Mansure-i Muhammediye, gerisindeki Nizamı Cedid, yeniçeriliğin kaldırılması ve ilerisindeki Redif ve diğer yenilenmeler ile bir anlam taşır.

Bütün bu hareketlerin temelinde bir düşünce birikimi vardır. Ayrıca her hareket ve her uygulama yeni düşünce birikimlerine kaynak oluşturmaktadır. Düşünce ve uygulama arasındaki bu ilişkiyi gözardı etmemek bu arada Tanzimat öncesi ve sonrası düşünce hayatını araştırmak gerekmektedir. Hiçbir hareket veya düşünce bağımsız değildir. Mutlaka kendisinden önceki bir harekete bağımlıdır ve kendisinden sonraki bir düşünceyi ve hareketi de etkilemektedir.

Osmanlı İmparatorluğu'nda Avrupa'ya nazaran geri kalışın birçok işareti vardı. Fakat özellikle askerî başarısızlıklar, yalnız yöneticilerin ve aydınların

değil geniş halk tabakalarının da geri kaldığı gerçeğini görmelerine sebep oldu. Toplumun askerî olaylar karşısındaki duyarlılığı yenilgilere karşı tedbir düşünülmesini imparatorluk gündeminin en önemli konusu haline getirmiştir. Uyarı askerî yenilgilerle geldiği için tedbirler de en fazla ve öncelikle askerî alana yönelik olmuştur. Bütün bunlara rağmen, askerî yenileşme tedbirlerinin yanında sosyal, ekonomik ve idari alandaki yenileşmeye en fazla öncelik veren ilk hareket Tanzimat olmuştur. *Bir bakıma tanzimat, aynı zamanda bir sivilleşme hareketidir*².

Nizamı Cedid

Gerileme, buna bağlı olarak yenilgiler ve kötü sonuçlar XVII'inci yüzyılda görülmeye başlar, XVIII'inci yüzyılda iyice belirginleşir. Gerilemenin görülmesi ile, tedbirler aranır ve uygulamada bazı girişimlerde bulunulur.

Nizamı Cedid XVIII'inci yüzyıl sonlarındaki yenileşme hareketlerinin genel adıdır. Özel olarak, modern usullerle yetiştirilmeye çalışılan eğitimli askerî birliklere verilen isimdir. Görüldüğü gibi yeni kurulmakta olan bir askerî teşkilâta verilen isim, aynı zamanda dönemin bütün yenileşme hareketlerine verilmektedir. Bu durum, askerî yapı ve askerî olayların bütün diğer konular arasında en etkili konumda tutulduğunun bir işareti olarak değerlendirilebilir.

72 maddeden oluşan bir program hazırlanmıştı. Nizamı Cedid adını alan bu programı III'ncü Selim'in yönetimindeki bir yenileşme heyetinin belirlediği esaslar olarak kabul mümkündür.

Hazırlanan programın ilk önce askerlikle ilgili hükümleri uygulanmaya başlandı. Buna göre: Mevcut asker ocakları düzene koncak, Avrupadakilerin benzeri yeni bir askerî teşkilât kurulacak, askerî sanayi yeniden gözden geçirilerek geliştirilecekti.

1793'te önce Levent de bir orta teşkil edildi. Ortanın mevcudu 1602 kişiydi ve 12 bölüğe ayrılıyordu. Ortaya bir binbaşı, bölüklere yüzbaşılar komuta ediyordu. Erlere süngülü tüfekler verilmişti. İlk düşünülen, 12000 mevcuda ulaşılmasıydı. Bu amaçla, Üsküdar'da ve Anadolu'da yeni birlikler teşkiline başlandı. Nizamı Cedid'in kurulması ile birlikte diğer askerî alanlarda da yenilikler yapılmaya başlanmış, Tophane, Tershane ve İstanbul, Selânik, Gelibolu baruthaneleri geliştirilmiştir. 1773'te kurulan Mühendishane-i Bahri Humayun geliştirilmiş, Mühendishane-i Berri Humayun açılmış ve idari teşkilât yenilenerek 28 Eyaletle ayrılmıştır.

² Bu tanım, birçok kimsenin hoşuna gideceği düşünülerek italik dizilmiştir.

Nizamı Cedid ilk başarısını Akkâ kalesinin Napolyona karşı savunulmasında göstermişti.

Nizamı Cedid, 1807 yılında Kabakçı Mustafa başkanlığında yapılan isyan sonucu öldürülen III'ncü Selim'den sonra tahta çıkarılan IV'ncü Mustafa tarafından kaldırılmıştır. Alemdar Mustafa Paşanın öncülüğünde tahta çıkan II'nci Mahmut zamanında ise ilk iş olarak Nizam Cedid ismi altında tekrar kurulmuş (1808) fakat bir yıl içerisinde bu teşkilât da bir Yeniçeri ayaklanması sonucu lağvedilmiştir.

Asakiri Mansure-i Muhammediye

Yeniçerilik 1826'da II'nci Mahmut tarafından kaldırılabilirdi ve yerine Asakiri Mansure-i Muhammediye kuruldu.

Asakiri Mansure-i Muhammediye yükümlülüğe dayanıyor paralı askerlik sistemi kaldırılmış oluyordu. Böylece millî orduya yönelik çok önemli bir adım atılmıştır. 15:45 yaş arasında sağlığı uygun olan bütün müslümanlar askerlik yapmak zorunda tutulmuşlardır. Askerlik süresi 12 yıldır. Ülkenin her tarafından asker alınıyor özellikle kimsesiz gençlerden zor kullanılarak yararlanılıyordu. Bunlar genellikle terhis edilmiyor emekli oluyorlardı³.

Asakiri Mansure-i Muhammediye "*Tertip*" denilen alaylar şeklinde önce İstanbul'da kurulmaya başlandı. Binbaşılardan komuta ettiği tertipler 1256 mevcuttuydu. Her tertip 15 saf'a (bölük) ayrılıyor ve bunlara da yüzbaşılardan komuta ediyordu. Daha sonra teşkilât alay, tabur ve bölük şekline dönüştürüldü, alaylar 3'er taburlu, taburlar 8'er bölüklü yapıldı. Zamanla kuruluşa topçu, lağımçı ve suvari sınıfları katıldı.

Tanzimat dönemi

Tanzimat kendisinden önceki birçok hazırlığı devralmış, yenileşme için özellikle askerî açıdan güçlü bir düşünce ortamı ve deney birikimi bulmuştur. Tanzimat ilân edildiği zaman Yeniçerilik kaldırılmış (1826) ve Asakiri Mansure-i Muhammediye büyük ölçüde kuruluşunu geliştirmişti.

Gülhane'de okunan (3 Kasım 1839) Tanzimat Fermanının ilk bölümlerinde askerlik görevinin önemi belirtilerek hakça uygulanması ve bu görevin gerektirdiği harcamaların kaçınılmazlığı açıklanmaktadır. Fermanla askerliği doğrudan ilgilendiren esas hüküm şöyledir:

³ Bu durum şair Eşref'in hicivlerine de konu olmuştur. "Silâh altında kalmış yirmi beş yıllık nefer vardır/Unutmuşlar, zavallı hep sukût etmiş itaâten." Şair Eşref, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayını: 1007, s.15.

“Asker konusu önemlidir. Vatanın korunması için asker vermek ahalinin ödevi ise de, şimdiye kadar uygulandığı gibi, bir memleketin mevcut nüfusuna bakmadan, bazılarından nüfusun karşılayabileceğinden fazla, bazılarından ise noksan asker istenince hem bir düzensizlik meydana gelmiş oluyor, hem tarım ve ticaret çıkaralarına sekte vurulmuş oluyor. Çünkü askere gidenleri ömür boyu tutarak hem onlar umutsuz kınıyor, hem de nüfus azalmış oluyor. Her bölgeden ihtiyaç halinde talep olunacak asker miktarının tespiti için bazı usullerin konulması ve askerlik görevinin 4:5 yıl ile sınırlandırılması için önlemlerin alınması icab etmektedir.”

Görüldüğü gibi Fermanla askerliğin önemi belirtildikten sonra özellikle asker alma sistemi üzerinde durulmaktadır. Düşünülen düzenlemeler, Asakiri Mansure-i Muhammediye ile ilgili uygulamaya yönelikti. Yeniçeriler lağv edilmiştir. Asakiri Mansure-i Muhammediye için bölgelerden, bölgenin nüfusuna bakılmadan rastgele miktarlarla asker alınmaktadır. Askerlik hizmeti 10:12 yıl olarak tespit edilmiştir. Uygulamada ise çoğunlukla terhis yapılmamakta, emekliliğe kadar askerlik sürmektedir.

Tanzimat Fermanı ile önerilen yenilikler asker alma ve askerlik süresi ile ilgilidir. Asker alma işlemi, askerlik ile ilgili faaliyetlerin ilk adımıdır. Asker alma sistemi aynı zamanda toplum ile askerî yapı arasındaki ilişkiyi kuran, askerî yapıyı şekillendiren en önemli uygulamadır. Yeniçeriliği, Tımarlı Sipahileri, Asakiri Mansure-i Muhammediye’yi birbirinden ayıran fark, asker alma yönetimindeki ayrılıktan kaynaklanmaktadır. Asker alma sistemi çok önemlidir, fakat askerlik asker almadan ibaret değildir. Asker almadaki değişikliklerin askerliğin diğer alanlarındaki yenilenmelerle tamamlanması gerekir.

Tanzimatla askerlik süresi kısaltılarak belirlendi ve beş yıla indirildi. Ayrıca asker alınan bölgelerde nüfus oranına göre kur’a usulü uygulanmaya başladı. 1847’de bu konuları içeren bir nizamname çıkarılmıştır. Terhis edilenlerin yerine redifler arasından veya gönüllülerden asker alınabiliyordu. 1843’te Kara Kuvvetleri 6 Ordu halinde teşkilatlandırılmıştır: İstanbul, Üsküdar, Manastır, Erzurum, Şam ve Bağdat orduları.

Ayrıca 800 mevcutlu 120 Redif taburu kurulmuştur. Redif birlikleri yedek güçtür. Malzemesi barıştan kuruluş yerine depolanır, subayları atanır, çekirdek er kadrosu verilir ve gerektiğinde süratle diğer personel askere alınarak kuruluş tamamlanırdı. Bu gün dahi bazı ülkelerde benzer kuruluşlar uygulanmaktadır.

Tanzimatı izleyen yıllarda, 1869:1878 ve 1885’de orduya yeni şekiller verildi. Ordunun geliştirilmesine silâh ve teçhizatdaki gelişmelere paralel olarak devam edilmiştir.

Tanzimatın önemli özelliği yenileşmenin daha geniş bir alana yaygınlaştırılması, askerlikle birlikte diğer sosyal ve politik konulara da yer vermesindedir. Tanzimat döneminde geliştirilen birçok kurum II. Mahmut zamanında kurulmaya başlanmıştı. Tanzimatın bunları mevzuata bağladığı ve sistemleştirdiği söylenebilir.

XIX'ncü yüzyıldaki büyük askerî değişmelerin sonuçları

Askerlik toplumun özelliklerini en fazla yansıtan meslek olarak değerlendirilebilir. Askerlik, toplumun kültür özelliklerine, yaşanan kültürel ortama, ihtiyaçlara ve imkânlarla göre şekil alır veya askerliğe bunlara göre şekil verilmelidir. Kültürel ortama uyumu sağlanmamış bir askerî yapıdan ve günün tekniğinden tam yararlanmamış, bu tekniği en azından kullanacak düzeyde bir bilgi birikimine ulaşmamış, kısaca okullaşmamış bir ortamda oluşturulacak askerî yapıdan devamlı başarı beklenmemelidir. Nitekim Nizamı Cedid ile başladığını kabul edebileceğimiz askerî alandaki yenileşmeler ancak okullaşma tamamlandıktan sonra I'nci Dünya Harbinden itibaren devamlı başarıya ulaşabilmiştir.

Teknik (buna, silâh ve teçhizat da diyebiliriz) düşünce ve uygulama arasında yoğun bir ilişki ve güçlü bir bağ vardır. Silâh, teçhizat, düşünce ve uygulama arasındaki uyumsuzluk, dengesizlik teşkilâta, eğitime, disipline, taktik-stratejik kullanmaya eksiklik olarak yansır.

Ülkedeki ve dünyadaki teknik gelişme askerliğin silâh ve teçhizatını etkiler. Silâh ve teçhizat değişikliği ise askerliğin bütün alanlarına yönelik düşünceyi ve sonuç olarak uygulamayı değiştirir. Bu sebeple denilebilirki, askerlikte insan unsurundan insanın vasıfları ve eğitilmişliğinden sonra en büyük etken teknik veya daha uygun deyimini ile silâh ve teçhizattır.

Düşünce, teknik gelişmeden yeterince yararlanabilmeli, bunu ihtiyaç olan silâh ve teçhizata dönüştürebilmelidir. Askerî düşünce ayrıca, silâh ve teçhizata uygun teşkilâtı gerçekleştirebilmeli, kullanma konsepti belirlenmeli, silâh ve teçhizat taktik ve stratejik düzeyde azami verim alacak şekilde kullanılabilir, oluşturulan büyük teşkilât yönetilebilmelidir.

Teknik gelişmeyi gerçekleştiren, silâh ve aracı geliştirerek imal eden toplumlar, silâh ve teçhizatın yeteneklerinden azamî verim sağlayacak düşünceyi de üretebilmektedirler. Teknik gelişmeleri gerçekleştiren ve buna uygun silâh üreten toplumlar teknik, düşünce ve uygulama arasında daha kolay uyum sağlayabilmektedir. Tekniği, silâh ve teçhizatı başka bir yerden alan toplumlar ise bu silâh ve teçhizatın kullanılması ile ilgili düşünceyi de aynı kaynak-

tan almak durumunda kalmakta, sonuç olarak teknikle düşünce ve uygulama arasında çoğunlukla uyumsuzluklar görülmektedir.

XVIII'inci ve XIX'uncu yüzyıl Türk askerî hayatı bu uyumsuzluğun yaygın olarak yaşandığı bir dönem olarak görülür.

Daha önce, kendi silâhımız ve kendi ürettiğimiz düşünce ile Kapıkulu ve Tımarlı sistemini kurup geliştirmişiz. Atı, kılıcı, oku, kalkanı, tüfeği, topu, mancınığı, gemisi ile ve buna uygun eğitim ve teşkilâtı ile bir bütün oluşturulmuştu. Askerlik bütün yönleri ile, sadece kendi içerisinde değil, büyük bir imparatorluğun sosyal, ekonomik, politik yapısı ile de ilâhî bir uyum sağlamıştı. Duraklama dönemine kadar şartlara, ihtiyaçlara uyum gerçekleştirilmiş, toplumun imparatorluk mozayikini yansıtan kültür çevreleri ile de bir çelişkiye düşülmemiştir.

Atatürk 30 Ağustos 1924'te Büyük Taarruz ve Başkumandanlık Meydan Muharebesini anlatırken kültür ve ahlâk üstünlüğünün başarımızda etkili olduğunu açıklar. 30 Ağustos 1922'nin Mehmedi o günün ihtiyacı olan vasıflara, kahramanlığa, eğitime, yurt sevgisine, davranış özelliklerine, inanca sahip bulunuyordu. İşte bu kültür başarıyı sağlamıştır. Toplumun kültür özellikleri ile bağdaşmayan hiçbir konuda başarılı sonuç almak mümkün değildir.

Osmanlı'nın ilk dönemindeki kültür özellikleri de düşünce, teknik ve uygulamaları ile askerliğin ve askerlikle bağımlı sosyal, ekonomik ve politik yapının ihtiyaçlarına uygun vasıftaydı. Ancak, kendisini yenilemeyen, günün ve geleceğin ihtiyaçlarına uygun gelişme gösteremiyen bütün düşünce ve kurumları gibi Osmanlı İmparatorluğu askerî yapısı da XIX'uncu yüzyıl başlarında tam bir iflâs noktasına gelmişti. Buna karşılık Avrupada, silâh ve teçhizat, askerî düşünce, taktik-stratejik uygulamalarda büyük gelişmeler oluyordu. Avrupa XV'nci ve XVI'ncı yüzyıllarda ücretli asker sisteminden ayrılarak sözleşmeli, devşirme veya kuraya dayanan asker alma sistemi ile daimi ordularını kurmaya başlamıştı. Barut silâhlara uygulanmış, buna uygun teşkilât ve taktik geliştirilmiş, uzun süreli eğitimler programlanmış, kalabalıklaşan mevcutların ve muharebe alanındaki dağınık düzenlerin ihtiyacını karşılayacak kademeli bir emir komuta sistemi kurulmuş, barışın çekirdek kadrolarının seferde çağrılan personelle tamamlanması sağlanmıştı.

Sonuçta askerlik ayrı bir meslek olmuş ve Osmanlılardan sonra, gelişen şart ve ihtiyaçlara uygun millî ve daimi ordular kurulmaya başlanmıştır.

Yenilgiler sonucu farkedilen geriliğin giderilmesi için imparatorlukta acele tedbirler alınmıştır. Sonuç olarak, tekniği, düşüncesi, uygulaması başka

olan askerî yapılar oluşmaya başladı. Daha önemlisi, silâh ve teçhizat da kendi içerisinde birbiri ile uyumlu değildi. Moltke hatıralarında bir Türk süvarisinin atındaki eğerin, üzeninin, kantarmanın, bellemenin farklı uluslardan alındığını anlatarak eleştirir. Gerçekten silâh ve teçhizat da kendi içerisinde uyumlu olmalıdır. Örnek olarak tabanca, tüfek, makineli tüfek, ağır makineli tüfek birbirini tamamlayan bir silâh sistemi oluşturmak zorundadır. Bunun gibi bir atın teçhizatı da birbirine uyumlu olması gerekirdi.

XVIII'inci, XIX'uncu yüzyılda yeni tüfekler, yeni toplar, yeni teçhizat alınmaya başlandı. Şüphesiz buna uygun teşkilât, buna uygun eğitim ve buna uygun strateji ve taktik gerekiyordu. XVIII'inci, XIX'uncu yüzyılın yeni teşkilât, yeni eğitim ve yeni uygulama arayışları içerisinde geçtiği söylenebilir.

Türk ordusu özlenen uyuma Balkan Harbinden sonra Atatürk kuağı ile kavuşabildi. I nci Dünya Harbinde Osmanlı ordusu genel olarak başarılı bir dönem yaşamıştır. En iyi uygulama ise İstiklâl Harbinde gerçekleştirildi. Bu tarihlere kadar devamlı bir arayış içerisinde olunmuştur. Atatürk kuşağına uygulanan eğitim sistemi ve acı deney birikimleri uyumlu bir sonuca ulaştırmıştır.

Yeniçeriliğin ve Tımarlı Sipahinin kaldırılmasından sonra meslek ordusuna tam bir yöneliş görülür. Meslek ordusuna yöneliş büyük değişiklikleri gerektiriyordu. Değişen sadece silâh, araç gereç değildi. Bunlardan önemli olarak, yeni silâh ve yeni teşkilâtın eğitimi ve imparatorluk yapısı, imparatorluk kültür çevresi ile uyumu söz konusuydu.

Eğitim bir kurumlaşma olayıdır ve kurumlaşmanın gerektirdiği süreç yaşanmalıdır. Osmanlı İmparatorluğu da 70:80 yıl süren bu süreci yaşamış, bu dönemin sonunda bir imparatorluk dağılmış fakat bir ulusal devlete ulaşmıştır.

1834 yılında Harbiye açıldı. Harbiyenin açılışı diğer birçok eğitim kurumunun açılması için örnek ve başlangıç oldu. Harbiyeden sonra askerî rüştiyeler (1838), askerî idadiler (1869), hatta şehit ve askerlik hizmeti yapanların çocukları için ilk okullar zamanla açılarak geliştirildi. Bu arada Harbiyeden daha üst düzeyde eğitim vermek için Harp Akademisi (1848) kuruldu. Böylece subay yetiştirmeye yönelik sistem tamamlanmış, subay olabilmek için bir mesleğe yönelik sistemli bir eğitim imkânı hazırlanmış oluyordu. Sistemin tamamlanması ve düzenli bir eğitime kavuşturulması 50 yılı bulmuştur.

İmparatorlukta, askerî alandaki önemli değişme ve gelişmeler, XVIII'inci yüzyıl sonlarında başlamış XX'inci yüzyıl başlarına kadar devam etmiştir.

XX'inci yüzyılda da bitmiş değildir. Ancak bir ölçüde de olsa gelişmeleri günü gününe izleme noktasına gelinmiştir.

Osmanlı İmparatorluğu dönemindeki değişikliğin temelinde, sosyal, ekonomik ve politik konularla iç içe kurulmuş olan askerî yapının bu ilişkilerden ayrılarak meslek ordusu ve millî ordu haline gelişi bulunmaktadır.

Değişiklikte yenilenmesi gereken sadece askerlik değildir. Sosyal, ekonomik ve idari sistemde de yeni amaçlar, yeni kurumlar, yeni düşünceler, yeni eğitimler, yeni uygulamalar gerekiyordu.

Pençik ve devşirme sistemi ile batıdan çok önce kurulan daimi ordu, Ankara muharebelerinden sonra yapıldığı gibi günün ihtiyaçlarına uygun olarak geliştirilebilseydi, lağvedilmek yerine örnek olabilirdi. Gerileme, sadece silâh, araç ve teşkilatlanmada değildi. Askerî bilgi ve askerî öğretilerde de büyük geriliklerle karşı karşıya bulunuluyordu.

Fransız Devrimi ile kurulmaya başlanan millî orduların taktik ve stratejik düzeydeki yönetimlerde yenilikler olmuştu. Silâh ve teşkilât değişikliği yeni yönetim yöntemlerini gerektiriyordu. Yeni silâhlar kullanılmaya başlanmış gerek bu silâhların etkisinin artırılması gerekse karşı tarafın bu etkiden göreceği zararı en aza indirebilmesi için bir takım tedbirler alınması, yeni yöntemler geliştirilmesi zorunluymuştu. Örnek olarak yanaşık düzenler yerine, tüfeğin etkisinden korunmak için dağınık düzenler alınıyor, manevra şekilleri değiştiriliyordu. Korunma için kalelere nazaran daha kolay tedbir olan toprak engeller, takkimat gündeme geliyordu. Süvarinin ateşli silâhlar karşısında artan hassasiyeti, büyük hedef göstermesi, yeni önlemlerin araştırılmasını zorunlu kılıyordu.

Napolyon'un muharebe alanlarına getirdiği yeni stratejik düşünce ve uygulamalar vardı. Hareket unsuru önem kazanmış, taarruz ve kuvvetlerin çoğunun bir noktada toplanması, kuvvet yoğunluğu oluşturulması stratejik düzeyde uygulanan ilkeler olmuştur. Kuvvetler ayrı yollarda ayrı kollarla ilerliyor ve bunların bir önemli noktada hızla toplanması isteniyordu. Bu uygulama bir slogana bağlanmıştı: "Top sesine koşmak". Böylece kuvvetlerin çoğu hızla bir noktada, kuvvet yoğunluğu noktasında toplanabiliyordu.

Askerliğin bütün alanlarındaki bu gelişmeleri, kanunla veya hattı humayunla aşmak şüphesizki mümkün değildi.

Tanzimat, askerlik alanında, XVII'inci yüzyıl sonlarından XX'inci yüzyıl başlarına kadar devam eden bu gelişmenin ortasında, sistem değişikli-

ği, sistem değişikliğine ve teknik gelişmeye bağlı olarak yöntem yenilenmesinin gerçekleştirilmesini amaçlayan bilgilere, anlayışa, yasalara ve uygulamaya yenilikler getiren önemli aşamalardan birisi olmuştur.

Tanzimat, Atatürk dönemine, Türkiye Cumhuriyetine doğru gelişen kültür yapımız üzerinde etkili bir yenilenme olayıdır. Atatürk bu gelişmelerin oluşturduğu Türk Kültür çevresinin yetiştirdiği bir dâhi, Atatürkçülük Atatürk eli ile gerçekleştirilen bir kültür unsuru ve bir kültür ürünüdür. Bu gelişme üzerinde önemli bir aşama olan Tanzimat da Türkiye Cumhuriyetinde amacına ulaşabilmiştir. Bu yargı askerlik için de doğrudur.

